

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГАНЗИ НА З'ЇЗДАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIV ст.: ВЛАДА І ЦЕРЕМОНІАЛ

**ПОДАЛЯК Н. Г.,
доктор історичних
наук, професор**

*Дипломатична академія
України
при МЗС України*

За понад півтисячолітню історію німецька Ганза створила колосальну торговельну мережу, що розкинулася від Лондона до Новгороду і від Бергена до Брюгге, й охопила факторіями торгівлю всієї Північної та почасти Західної Європи. Потужний флот і велетенські капітали вона неодноразово використовувала для відстоювання своїх економічних інтересів і посилення політичного впливу. Важливим чинником функціонування Ганзи була її впливова дипломатія.

Усупереч глобальному характеру зовнішньої діяльності, внутрішній устрій ганзейського об'єднання не відрізнявся монолітністю. Спочатку воно розпалося на три, а згодом – на чотири регіональні підрозділи, кожний з яких мав відносно автономний статус. Між окремими відділеннями і всередині них нерідко траплялися непорозуміння й конфлікти, спричинені здебільшого взаємними суперництвом і конкуренцією. Природно, всі ці моменти не могли не позначитися на інституційному устрої Ганзи, зумовивши таку його специфічну рису, як відсутність єдиного, діючого на постійній основі керівного центру.

Дослідники ганзейської історії виявляють однаковість з приводу того, що з середини XIV ст. функції вищого владного органу Ганзи почав виконувати загальний з'їзд – ганзетаг¹. Уперше такі збори відбулися в лютому 1356 р.²

Любекська зустріч 1356 р. – один з ключових моментів ганзейської історії, по суті її перший ганзетаг. І хоча традиція регіональних зборів продовжувала зберігатись, відтепер їм ставили за обов'язок погоджувати свої постанови з рішеннями загальноганзейських з'їздів, які з цього часу надійно увійшли в практику діяльності Ганзи³.

Діапазон повноважень ганзетагів чітко відображений в їхніх протокольних записах – рецесах⁴. Знайомство із змістом останніх переконує, що веденню ганзетагів підлягало надзвичайно широке коло питань: оголошення війни й укладання миру, встановлення правил торгівлі та її асортименту, регулювання взаємовідносин з країнами-контрагентами, умови відшкодування завданих збитків, порядок визволення заарештованих ганзейських купців та їхніх товарів, застосування заходів проти конкурентів, реалізація структурних нововведень в організаційному устрої Ганзи, владодження різного роду конфліктів між ганзейськими містами та між ними й територіальними князями, придушення внутрішньоміських заворушень тощо.

Настільки широке поле компетенції зумовлювало виняткову різноманітність документів, що виносилися на розгляд з'їздів. Серед них – укази іноземних правителів про надання ганзейцям торговельних привілеїв з докладним перерахуванням останніх; статuti закордонних ганзейських факторій з детальною регламентацією їхньої діяльності; постанови про стягування митних зборів; повідомлення про збройні сутички, перебіг військових дій і склад ворожого війська; тексти міжнародних договорів з подальшими уточненнями й поправками до них; офіційні звіти ганзейських послів про хід і підсумки численних дипломатичних переговорів; повідомлення про врегулювання майнових претензій і конфліктних ситуацій у відповідь на скарги купців і безліч інших матеріалів.

До рецесів ретельно заносилися всі питання, що обговорювалися на ганзетазі, а також думки та висловлювання окремих осіб та делегацій. Крім того, протоколи чітко фіксували прийняті рішення й визначали механізм їхньої реалізації. Після закінчення роботи з'їзду численні копії рецесів розсилалися по ганзейських містах для ознайомлення з їхнім змістом і наступного виконання. Безумовно, повсякденна практика помітно відрізнялася від протокольних розпоряджень: адже рецеси лише декларували юридичні норми, які далеко не завжди втілювалися в життя. Реалізувати постанови з'їздів, враховуючи кількість міст-членів Ганзи, було непросто⁵. Не випадково вся ганзейська історія – це безперервний потік скарг Любека на небажання окремих міст виконувати розпорядження з'їздів та на відсутність належної єдності всередині спільноти.

Відкритим залишається питання, які саме з'їзди можна вважати загальноганзейськими⁶. Скоріш за все, до таких слід віднести збори, що відбувалися за участі представників не менш двох регіональних відділень та з обов'язковою присутністю, крім того, делегації неформального глави Ганзи – Любека. Якщо ж з якихось причин послі Любека були відсутніми, його лідерські функції за загальною згодою покладалися на інше місто⁷. Скликали ганзетаги в міру необхідності, але з урахуванням принципу регулярності: зазвичай один раз у два-три роки.

Інколи, у зв'язку з виникненням серйозних конфліктів (війни, торгові блокади тощо), їхнє проведення частішало до двох-трьох на рік. Ініціатором чергової зустрічі, як правило, виступав Любек, і він же переважно опинявся в ролі приймаючої сторони⁸.

Термін проведення майбутнього з'їзду найчастіше оголошувався ще під час роботи поточного. Проте в кожному разі на адресу ратів ганзейських міст розсилалися дата відкриття запрошення. У них повідомлялася дата відкриття запланованого ганзетагу, наводився перелік питань, що підлягали його розгляду, містилася вимога відряджати на з'їзд “тільки повноважних” осіб⁹. Голоували на засіданнях ганзетагів, як правило, представники приймаючого міста. У рецесах постійно підкреслювалось, що у своїх діях з'їзд керується міркуваннями “загальної користі ... з нашої доброї волі”, а виконання його рішень є обов'язковим для всіх членів Ганзи.

Інколи на з'їзд прибували гості – представники тих міст чи держав, які не входили до складу Ганзи. Зазвичай така присутність практикувалася, коли виникала потреба у врегулюванні якихось взаємних непорозумінь чи, навпаки, виношувався проект спільних дій¹⁰. Однак до участі в тих засіданнях, де обговорювалися питання особливої важливості й тим паче приймалися остаточні рішення, гостей не допускали¹¹.

Практично всім ганзетагам доводилося виконувати функції своєрідного координаційного центру в межах самої Ганзи, що й не дивно з огляду на численний склад об'єднання. Коли виникали протиріччя між ганзейськими містами чи між окремими купцями, саме ганзетаг виступав спочатку в ролі апеляційної інстанції, а вже потім, у міру необхідності, займався й безпосереднім улагодженням конфлікту. Показово, що всі рішення стосовно подібного роду казусів неодмінно супроводжувалися запевненнями в намаганні зберегти “єдність ганзейської системи”¹². Постійне використання цього штампу напевно чи може викликати сумніви в його декларативності й тільки зайвий раз переконує в тому, наскільки справжній стан речей не відповідав жаданому ідеалу внутрішньоганзейської монолітності.

Хто ж удостоювався честі представляти своє місто на ганзетагах? Як правило, імена посланців містяться в рецесах і не залишають сумнівів у тому, що все це були провідні ганзейські купці. У 1358-1385 рр. один з найкрупніших ростокських оптовиків Арнольд Крепелін брав участь у роботі 23-х з'їздів, а його колега з Вісмара Марквард Бантцеков – 17-ти. У 1376-1407 рр. виходець з найстарішої ростокської купецької фамілії Йохан фон дер Аа став делегатом 20-ти ганзетагів. Ненабагато відстав від нього і гамбурзький негоціант Керстін Мілес, який тоді ж відвідав 19 з'їздів¹³. Подібного роду приклади можна продовжити¹⁴.

Усі вони переконують, що учасники з'їздів належали до правлячої міської еліти: на момент свого делегування вони обіймали посади ратманів і бургомістрів, багатьом доводилося виконувати важливі дипломатичні доручення. Це були компетентні й активні комерсанти, які до того ж займали про себе і на політичному поприщі. Періодично зустрічаючись на ганзетагах, входячи разом до складу ганзейських посольств, вони непогано знали один одного, нерідко мали спільні торгові інтереси та навіть родинні зв'язки¹⁵. Саме це, досить вузьке коло найвпливовіших осіб ганзейського світу розробляло постанови з'їздів і контролювало їхнє втілення в життя, тобто по суті справи вершило долю Ганзи, визначаючи її позиції та формуючи політику.

Зазвичай кожне місто-учасник, керуючись власними міркуваннями, направляло на ганзетаг одного чи двох ратманів. У особливо важливих випадках їхня кількість могла зрости до трьох осіб, але ніяк не більше. Винятковим привілеєм користувалося приймаюче місто: йому одному дозволялося допускати до участі в засіданнях до дев'яти ратманів. На практиці ця поправка в першу чергу стосувалася визнаного лідера Ганзи – Любека: адже саме там ганзетаги проходили найчастіше. Проте навіть кількісне переважання не вважалося, мабуть, достатньою гарантією успіху, якщо серед ганзейців не існувало єдності думок. Інакше важко пояснити той факт, чому любекський рат неодноразово заявлявся на засідання ганзетагу в повному складі¹⁶. Найімовірніше, включаючись явочним порядком у хід обговорень, він намагався внести в них потрібну Любеку ноту, що зрештою впливало і на результати роботи з'їзду в цілому. Не випадково досить швидко загальноживаною формулою рецесів стали слова: “Ганза і Любек постановляють ...”.

24 червня 1379 г. в Любеку почав роботу ганзетаг, скликаний з метою розробити систему протистояння угискам, що їх зазнавало ганзейське купецтво у Фландрії¹⁷. З цим з'їздом пов'язана поява винятково цікавого й цінного джерела – розповіді бременського бургомістра Йохана Хемелінга, текст якої включений до міської хроніки і є єдиним з відомих дослідникам описанням церемонії відкриття ганзетагу¹⁸. Сам Йохан через надто юний вік на з'їзді бути не міг і повідав про нього зі слів батька – колишнього бременського бургомістра й учасника згаданого ганзетага Нільса Хемелінга¹⁹. Йохан відтворив батьківську розповідь на початку XV ст., тобто вже по спогадах. Тому цілком природно, що до запису вкрався деякі неточності²⁰. Проте в будь-якому випадку перед нами – інформація безпосереднього учасника подій. Автор передає її мовою яскравих зорових образів, цілком здатних розкрити сутнісний зміст того, що відбувалося.

Опинившись у Любеку, Нільс Хемелінг з деяким подивом переконався, що на ганзетаг прибу-

ли посланці з “такої безлічі міст, якої вже давно не доводилося бачити”²¹. Дійсно, з'їзд виявився досить представницьким: на нього з'їхалися уповноважені всіх ганзейських підрозділів, загалом із 23 міст. Прибуло також посольство з Фландрії²². Спочатку вся ця досить багатолюдна група відправилася до церкви Св. Марії, де кожний, відповідно до свого рангу, посів спеціально відведене для нього місце. Після закінчення служби, вишукавшись по двоє, учасники ганзетага урочистою колоною рушили до любекської ратуші. При цьому, як з неприхованою гордістю за рідне місто підкреслює Хемелінг, любекський бургомістр наполіг на тому, аби його бременський колега став поряд з ним, і вони разом очолили хід.

Далі Хемелінг з певною мірою марносластва відмічає, що в залі ратуші, куди учасники ганзетага перемістилися для ведення переговорів, членам бременського посольства також була відведена найпочесніша лава – праворуч від любекців. Отже, обидва посланці Бремена – сам Хемелінг і ратман Хінрік Гронінг – опинилися попереду інших учасників з'їзду²³. Оповідач не сумнівається, що такі наочні знаки поваги – закономірна данина посиленню бременського впливу. А підтвердження своїй думці Хемелінг знаходить у тому, що вже в ході самих засідань любекський бургомістр Якоб Плесков, який головував на ганзетазі, незмінно надавав слово спочатку бременцям і тільки після них – гамбуржцям.

Щоправда, з'ясовується одна деталь, яка помітно дисонує з повідомленням бременського бургомістра. Виявляється, у так званих аркушах присутності, куди в строгій відповідності до внутрішньоганзейської ієрархії вносилися назви міст, що відрядили на з'їзд своїх представників, Гамбург все-таки згаданий перед Бременом. Це ніяк не могло стати випадковістю в суспільстві, де принципу ранжирування дотримувалися неухильно. Тим не менш, оповідач робить спробу знайти пояснення і такого роду “нестиківці”. Головним аргументом для нього стає той факт, що бременцям, які прибули до Любека “з усіма своїми людьми, слугами та кіньми”, сама поїздка та перебування в ганзейській столиці обходилися набагато дорожче, ніж посланцям розташованого по сусідству Гамбурга. Ощадливий і звиклий усе прораховувати купець, Хемелінг звертає увагу навіть на те, що, ледве опинившись у Любеку, гамбуржці одразу ж відправили всіх своїх коней назад, позбавивши себе в такий спосіб від зайвих витрат у чужому місці. Нарікаючи на відсутність подібної можливості в бременців, Хемелінг із замученням зауважує, що утримання коней коштувало їм чималої суми. Тому, керуючись винятково меркантильними міркуваннями, вони прагнули якомога швидше повернутися додому, через що, начебто, й пропустили Гамбург попереду себе, коли проходила реєстрація учасників ганзетагу.

Навряд чи подібне пояснення можна вважати переконливим. У другій половині XIV ст. про жодну перевагу Бремена над Гамбургом ще не могло бути й мови²⁴. Що ж у такому разі приховується за хвалебними сентенціями Нільса Хемелінга – звичайні хвастощі чи дещо інше? Переконливим виглядає висновок Т. Хілла, який вважає, що, озвучуючи розповідь батька, Хемелінг-молодший звів воедино події кінця XIV та історичні реалії свого часу²⁵. Дійсно, на початку XV ст. Йохан вже обіймав посаду бургомистра. Він належним чином був обізнаний у внутрішньоганзейській розстановці сил і – що особливо важливо – мав досвід участі в ганзетагах²⁶. Не дивно, що в зміст тексту, імовірно мимоволі, могли вкратитися і його особисті враження. Однак у даному випадку важливим є інше: ослаблення економічних позицій одного міста та посилення іншого миттєвим відлунням відізналося у сфері суто репрезентативній, викликавши відповідне коригування процедурних моментів.

У зображенні Хемелінга ганзетаг постає вельми масштабною акцією, і тут автору можна цілком довіряти. Із змісту рецесів відомо, що наприкінці червня 1379 р. до Любека з'їхалися 40 бургомистрів і ратманів з ганзейських міст, розкиданих на просторі між Голландією та Ліфляндією, а також посли графа Фландрського та фландрських міст. Таке широке представництво не виглядає дивним, якщо взяти до уваги серйозність інциденту, який спричинив скликання ганзетагу. Цілком обґрунтовано останній можна віднести до найбільш представницьких ганзейських зустрічей XIV ст.²⁷. Не дивно, що урочисте відкриття з'їзду перетворилося на по-справжньому видовищну виставу, яка зібрала чимало глядачів.

Переважно ними стали мешканці самого Любека. Річ у тім, що початок з'їзду співпав зі святом Іоанна Хрестителя²⁸. Зазвичай цей день був вихідним, і вільні від повсякденної праці городя-

ни отримали непогану можливість розважитись. Подивитись на все, що відбувалося, прийшли, мабуть, і ті, хто як допоміжний персонал та обслуга супроводжували прибулі до Любека посольства. Навіть за найскромнішими підрахунками, їхня загальна кількість повинна була становити не менше 100 чоловік. Спостерігати за урочистими заходами такого рівня їм вдавалося не надто часто. То чи варто було відмовлятися від щасливої нагоди?

У продуманій інсценівці процесії особливе значення надавалося символічній комунікації. Завдяки ретельно вивіреному церемоніалу всі учасники та глядачі дійства мусили отримати ясну й незабутню уяву про те, як рат провідного міста Ганзи розумів свій статус і власну роль у житті Любека та всього ганзейського об'єднання. Маріїнська церква і ратуша – два центри влади любекського рату. В обох будинках існували спеціальні місця для ратманів, чим підкреслювалася важливість їх владних функцій. Оскільки одне з головних завдань влади якраз у тому і полягає, щоб цю владу символізувати, то урочиста процесія в тому вигляді, як вона проходила – з церкви до ратуші, повинна була зайвий раз нагадати, що влада патриціанського рату освячена божественною волею, і в символічних образах переконати всіх присутніх в її легітимності.

Поза сумнівом, загальноганзейські з'їзди – це особливий зріз функціонування такого унікального торгово-політичного об'єднання як Ганза. З самого моменту свого започаткування вони визначали, спрямовували й контролювали всі напрями її діяльності, формували її стратегію і тактику як у комерційній, так і в політичній та дипломатичній сферах. Поряд з цим, будучи справжньою серцевиною потужного ганзейського організму, ганзетаги розробляли та успішно застосовували засоби, за допомогою яких Ганза репрезентувала й символізувала свою владу.

ПОСИЛАННЯ

- 1 Daenell E. Die Blütezeit der deutschen Hanse. Bd. 2. Berlin, 1906. → S. 311-315; Wernicke H. Die Städtehanse 1280-1418. Genesis – Strukturen – Funktionen. Weimar, 1983. – S. 39; Hammel-Kiesow R. Die Hanse. München, 2000. – S. 68-70; Die hansischen Tagfahrten zwischen Anspruch und Wirklichkeit (Hansische Studien XI) / Hg. von V. Henn. Trier, 2001.
- 2 Die Rezesse und andere Akten der Hansetage von 1256-1430. – I. 1. – S. 125. (Далі – HR).
- 3 Schildhauer J., Fritze K., Stark W. Die Hanse. Berlin, 1985. – S. 92.
- 4 Die Rezesse und andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Erste Abteilung. Bd. 1 / Bearb. von W. Junghans. Leipzig, 1870; Bd. 2-8 / Bearb. von K. Koppmann. Leipzig, 1872-1897; Zweite Abteilung. Bd. 1-7 / Bearb. von G. T. von der Ropp. Leipzig, 1876-1892; Dritte Abteilung. Bd. 1-9 / Bearb. von D. Schäfer. Leipzig, 1881-1913.
- 5 На початок XV ст. Ганза перетворилася на потужний торгово-політичний організм, який об'єднував у своєму складі близько 160 міст Північної та частини Центральної Німеччини, а також низку західнослов'янських і лівонських міст. – Див.: Подаляк Н.Г. Ганза: мир торгівлі і політики в XII-XVII століттях. К., 1998. – С. 7.
- 6 Одні історики переконані, що загальноганзейським можна вважати тільки з'їзд за участі всіх його міст-членів. Інші – вважають, що достатньою була присутність посольств від усіх ганзейських підрозділів. – Докладніше див.: Henn V. Hansische Tagfahrten in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts // Die hansischen Tagfahrten zwischen Anspruch und Wirklichkeit (Hansische Studien XI). Trier, 2001. – S. 3.
- 7 Під час любекських повстань 1410 та 1412 рр. повноваження глави Ганзи на з'їздах тимчасово були покладені в першому випадку на Гамбург, а в другому – на Штральзунд. – HR. I. 5. – № 705, §13; HR. I. 6. – № 68, §18.
- 8 За підрахунками німецького дослідника Ф. Хенна, у 1356-1407 рр. відбулося 68 загальноганзейських з'їздів, причому 43 з них проходили в Любеку. – Henn V. Hansische Tagfahrten in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts // Die

- Hansischen Tagfahrten zwischen Anspruch und Wirklichkeit (Hansische Studien XI). Trier, 2001. – S. 4, 6.
- ⁹ HR. I. 3. №362. §4.
- ¹⁰ У листопаді 1367 р. в Кельні проходив ганзетаг, на якому вирішувалося питання про створення знаменитої Кельнської конфедерації – спрямованого проти Данії військового союзу. На ньому, як запрошені гості, були присутніми делегації декількох нідерландських міст. – HR. I. 1. – №413.
- ¹¹ Henn V. Hansische Tagfahrten in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. – S. 7.
- ¹² Stein W. Beiträge zur Geschichte der deutschen Hanse bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. Gießen, 1900. – S. 151-154.
- ¹³ Henn V. Hansische Tagfahrten in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. – S. 7-8.
- ¹⁴ Akteure und Gegner der Hanse. Zur Prosopographie der Hansezeit (Hansische Studien. IX). Weimar, 1998; Behrmann T. Herrscher und Hansestädte. Studien zum diplomatischen Verkehr im Spätmittelalter. Hamburg, 2004; Подаляк Н.Г. Вулф Вулфлам: кар'єра і судьба ганзейського дипломата XIV століття // Средние века. Вып. 66. М., 2005. – С.170-199.
- ¹⁵ Wiegandt J. Die Pleskows. Ein Beitrag zur Auswanderung Wisbyer Kaufmannsfamilien nach Lübeck im 13. und 14. Jahrhundert. Köln, 1988; Asmussen G. Die Lübecker Flandernfahrer in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts (1358-1408). Frankfurt/M., 1999. – S. 267-269.
- ¹⁶ HR. I. 4. – S. 395-397; HR. I. 5. – S. 15-17.
- ¹⁷ HR. I. 2. – S. 197-199.
- ¹⁸ Die Bremer Chronik von Rinesberch, Schene und Hemeling / Hg.von E. Meinert. Bremen, 1968 (Die Chroniken der deutschen Städte. Bd. 37). S. 166-168. Думки про те, що це єдине джерело подібного змісту дотримується Т. Берман. – Див.: Behrmann T. Über Zeichen, Zeremoniell und Hansebegriff auf hansischen Tagfahrten // Die hansischen Tagfahrten zwischen Anspruch und Wirklichkeit (Hansische Studien XI). Trier, 2001. – S. 109.
- ¹⁹ Hill T. "Worden de van Bremen alles bovene geset". Bremen auf Hansestagen im 14. und frühen 15. Jahrhundert // Die hansische Tagfahrten zwischen Anspruch und Wirklichkeit (Hansische Studien XI). Trier, 2001. – S. 43-63.
- ²⁰ До того ж найдавніший текст хроніки датується серединою XV ст. і, як доведено, містить низку зроблених саме тоді інтерполяцій. Навряд чи розповідь батька заніс у хроніку сам Йохан Хемелінг. Однак той факт, що він особисто повідав про все хроністу і потім ознайомився із змістом записаного, у дослідників сумнівів не викликає. – Див.: Schwarzwälder H. Die Chronik von Rinesberch und Schene. Verfasser, Bearbeiter, Überlieferung // Bremisches Jahrbuch, 1972. – №52. – S. 21-37; Johann Hemelings "Diplomatium fabricae ecclesie Bremensis" von 1415/20 / Hg. von L. Klink. Hildesheim, 1988. – S. 26.
- ²¹ "van so velen steden, also men dar lange dencken mochte". – Die Bremer Chronik. – S. 166.
- ²² HR. I. 2. – S. 197-199.
- ²³ "Unde do se uppe dat radhus quemen, do worden de van Bremen alles bovene geset". – Die Bremer Chronik. – S. 167.
- ²⁴ Любек і Гамбург, які розташовані на перехресті важливих торгових шляхів між Балтійським і Північним морями, об'єднувала не лише спільність комерційних інтересів, але й сумісна боротьба проти Данії. У 1227 р. біля Бьорнхеда вони вщент розгромили військо Вальдемара II, що надало імпульсу подальшому зближенню. У 1230 р. міста підписали двосторонню угоду, за умовами якої любекці, перебуваючи в Гамбурзі, урівнювалися в правах з місцевими мешканцями, і навпаки. Крім того, сторони виявили намір узгоджувати взаємні претензії по можливості мирними засобами. У 1242 р. міста розширили сферу своїх контактів, домовившись про спільне переслідування грабіжників, а в 1255 р. – уклали новий договір про об'єднання зусиль з метою підтримання безпеки торгових шляхів і здійснення єдиних заходів щодо покарання розбійників. Отже, поряд з Любеком Гамбург стояв у витоків формування Ганзи як договірного співтовариства. До кінця XIV ст. йому вдавалося зберігати престижний статус міста-фундатора. – Див.: Подаляк Н.Г. Ганза: мир торгівлі и політики. – С. 28-29.
- ²⁵ Hill T. "Worden de van Bremen alles bovene geset". – S. 44.
- ²⁶ Stein W. Die bremische Chronik von Rinesberch und Schene // Hansische Geschichtsblätter, 1906. – №12. – S. 139-212.
- ²⁷ HR. I. 1. – №190. – S. 207, §3. Аби скласти уяву про масштаби зустрічі 1379 р., достатньо порівняти її з одним з найважливіших в історії Ганзи з'їздів, який відкрився 19 листопада 1367 р. і проходив в умовах війни з Данією. У роботі цього, без перебільшення, доленосного ганзетагу, що увінчався створенням знаменитої Кельнської конфедерації, брав участь 21 посланник з 12 міст. – HR. I. 1. – №413. – S. 373.
- ²⁸ Досить рано встановилася традиція приурочувати відкриття скликаних у ганзейській столиці з'їздів саме до свята Св. Іоанна Хрестителя. Про черговість святкових і робочих днів у містах Північної Німеччини див.: Wulf S. Arbeit und Nichtarbeit in norddeutschen Städten des 14. bis 16. Jahrhunderts. Studien zur Geschichte sozialer Zeitordnung. Hamburg, 1991. – S. 120-127.
- ²⁹ Brandt A. Geist und Politik in der Lubeckischen Geschichte. Lübeck, 1954. – S. 83-96.

Надійшла до редакції 26.11.2008